

TAMÁS ILDIKÓ

# KIÉ A HAGYOMÁNY?<sup>1</sup>

## Modellváltás kulturális keretben

**T**anulmányomban a számik (lappok) revitalizációjában megragadható szemléletváltó tendenciákat vizsgálom a vizuális kultúra egyik legáltalánosabb megjelenési formáján, a ruhán keresztül. A viseletkultúra – legyen szó az öltözködésről vagy az azzal szorosan összefüggő külső jellegzetességekről (kiegészítők, hajviselet) – érzékeny indikátora nemcsak a jelentősebb történeti és társadalmi folyamatoknak, eseményeknek, de a lassan zajló, kevésbé észrevehető változásoknak is. Mivel a számi öltözetet a revitalizációval összefüggésben vizsgálom, fontos röviden megismerni a történeti előzményeket.

Az Észak-Skandináviában élő, nomadizáló őslakosok kultúrájának a 19. század közepén – elsősorban a hittérítés révén – kibontakozó, és a 20. század első felében is tovább erősödő, politikai háttérű elnyomása és stigmatizálása az identitás számos külső jegyének elrejtéséhez, gyengüléséhez, esetenként eltűnéséhez vezetett.<sup>2</sup> Mivel a saját kultúra egyértelműen azonosítható elemeinek nyílt kommunikálása a többségi társadalomban ellenérzéseket váltott ki (akár komoly konfliktusokat is eredményezett), a hagyományos életvitel olyan természetes részei, mint az anyanyelv és a népviselet zárt ajtók mögé szorultak, vagy teljesen eltűntek egyes számi közösségek életéből.<sup>3</sup> Jelentős fordulat



**Több kisebbség esetében megfigyelhető, hogy a 20. század végi nemzetépítő és/vagy az etnikai identitást erősítő folyamatokban kiemelt szerepet kap a vizuális elemek rehabilitációja.**

A kutatás a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének finanszírozásával és megbízásából készült.

csak a 20. század utolsó harmadában következett be, amikor a helyi és nemzetközi (főként őslakos) politika változásai lehetővé tették egy erőteljes revitalizáció elindulását.<sup>4</sup> Ebben fontos szerepet vállaltak a számi művészek, akiknek köszönhetően a számi kultúra ezúttal már nemcsak a fizikai valóságot kezdte visszahódítani, hanem az online platformokra is igényt tartott, és tart ma is. Ebben a folyamatban a számi kultúra elemei, mint például a viselet, az emberi jogi küzdelmeik szimbólumaivá váltak.<sup>5</sup>

Több kisebbség esetében megfigyelhető, hogy a 20. század végi nemzetépítő és/vagy az etnikai identitást erősítő folyamatokban kiemelt szerepet kap a vizuális elemek rehabilitációja. Mindezek között az egyik legkézenfekvőbb eszköz az etnikai identitást és a lokalitást is közvetítő ruha. A revitalizációs folyamat első szemléletváltó fordulata az volt, amikor a szégyellt vagy félelemből rejtegetett attribútumokhoz – mint a saját viselet – újra büszkeséggel kezdtek viszonyulni a közösség tagjai.<sup>6</sup> De ennél több is történt az ezredfordulóra: a számi kultúra egyre inkább váltott ki elismerést a kívülállókban.

A számi viselet reneszánszát kezdetekben mindenütt az archaizáló szemléletmód jellemezte. Egyrészt valami szebb, érintetlenebb, a maga teljességében működő (azaz az asszimilációs politika előtti) korszakból kívántak ihletet meríteni, másrészt viszont, mivel az öltözet sokáig nem volt része a mindennapi életnek, megállt, szünetelt az a természetes folyamat is, ami a viselet megújulását, az aktuális korszakhoz (életvitelhez, divattrendekhez stb.) történő illeszkedését jelenti.<sup>7</sup> Azokhoz a ruhafazonokhoz tudtak visszanyúlni tehát, amelyeket a 20. század elején vagy még korábban viseltek a számik, a sok évtizedes hiátus előtt. A retrospektív megközelítés hegemoniája sokáig meghatározta mind a számik identitását, mind a kívülállók róluk alkotott képét.

Ez a szemlélet tehát eleinte egybeesett a számik elképzeléseivel, hiszen először a múltjukat szerették volna rehabilitálni, és átmenteni a jelenbe a sok évszázad alatt formálódott, specializált sarkvidéki kultúrájukat. Már a revitalizáció korai fázisában, az ezredforduló előtt felismerték, hogy bármely hagyomány akkor tud fennmaradni és tovább élni, ha korszerű, azaz megfelel az adott kor igényeinek. Mindamellet természetes, hogy karakterében a változások ellenére – vagy azok mellett – is egyértelműen felismerhető marad, megőrzi a múltat a jelennel összekötő szerepét. A változtatások iránti igényt az is táplálta, hogy kultúrájuk rehabilitációja előre nem várt mellékhatásokat is eredményezett. Immár nemcsak a számik készítettek *gáktit* (ahogyan ők a saját viseletüket hívják) és egyéb számi tárgyakat, hanem a többségi társadalom tagjai is, és mindezt nem a számikkal együttműködésben tették, nem a hagyományos technikák, alapanyagok alkalmazásával, figyelmen kívül hagyva az eredeti társadalmi és kulturális kontextust. A számik ezt a gyarmatosítás egy új típusaként élték meg, amikor nem a földjeiket, hanem a kultúrájukra tart igényt a többségi társadalom. Erre többféle reakció is született, amit a tüntetések, a szellemi jogi perek mellett új trendek is fémjeleznek. A korábban otthon készített ruhák gyártása professzionalizálódik. Megjelentek a számi divattervezők is, akik a saját közösségek ellátásán túl már határozott szándékkal készítenek ruhákat tágabb közönség számára is. A saját kultúra monopolizációját bármennyire is próbálták, nem tudták megvalósítani, ezért ők kezdtek „területfoglalásba” olyan terepeken, mint a filmgyártás vagy a divattervezés. Ebben az új szemléletmódban a számik a modern világ részesei, jöllehet a hozzájuk való viszonyulás továbbra is erősen archaizáló.<sup>8</sup>

■ A számi divattervezők a fenntartható és kézműves technikákat viszik tovább a modernebb, korszerű ruhák tervezésében és előállításában, alapanyagokban is a természetesen és helyben elérhető részesítik előnyben (ezért is okozott komoly konfliktust, amikor kívülálló olcsó, ázsiai tömeggyártásban kezdték a számi ruhák utánezatait piacra dobni a turizmus égíse alatt). Mindemellert egyre inkább próbálják átvezetni a tradicionális viseletmintákat, színeket, motívumokat a fiatalok igényeit is kielégítő, korszerű dizájnba. A korszerűség mellett a számi ruhatervezők arra is mindig hangsúlyt fektetnek, hogy a hagyományos viseletszimbolika a megfelelő módon érvényesüljön a modern öltözetekben is: az ornamentika és a formavilág fontos jelentéseket hordoz. A számiak által készített és új divattrendeket is képviselő termékek ugyanúgy megfelelnek a *duodji* (azaz a számi kézműves munkák) jogi szabályozásban is rögzített kritériumainak, miként a tradicionális dizájnt képviselő tárgyak.<sup>9</sup> A divattervezők használják is ezt a védjegyet.

A *gákti* jelenleg főként az alapanyagok használatában változik, és a divattervezők alkotásai számos formai újdonságot is bevezettek, és bekapcsolódnak a külföldi divatházak diskurzusába. Anna-Stina Svakko kirunai tervező például gyakran használ modern, tervezői szöveteket, például az Armani, Gucci és Prada márkáktól, de ebben a keretben is csak természetes anyagokból választ, mint például a gyapjú, selyem, bőr és persze ott a helyi prém, mint az északi területek egyik leggyakrabban használt alapanyaga. Emellert, amikor csak teheti, újrahasznosított anyagokkal dolgozik.<sup>10</sup> Nemcsak az ő működése révén, jelenleg egyre szélesebb körben megfigyelhető a hagyományos színeket lecserélő *gákti*. Egyre változatosabb alapanyagokból



Új gáktitrend:  
a virágos ruha<sup>11</sup>

készülnek a ruhák, új *gáktiszínek* és -minták kerülnek elő. A korábbi gyakorlatban a vállkendők és a szegélydíszítések voltak a minták hordozó felületei. Az alapruha egyszínű volt és ritka esetben lehetett megfigyelni a négy alapszíntől eltérő színeket használó megoldásokat. Újabban azonban a ruha kék vagy zöld alapszíneit gyakran cserélik le a virágos és egyéb mintás anyagokra, de az is jellemző, hogy új alapszínek jelennek meg, mint a rózsaszín és a narancssárga. Az új trend egyfajta inverze is a réginek, az új, virágos vagy más mintás alapanyagból készült *gákti* mellett megjelennek a korábban nem használt egyszínű vagy monokróm kendők.

Egy másik trend pedig a hagyományos öltözet díszítőmotívumainak önállósulása legtöbbször ékszer, kiegészítő formájában: a szalagdísz megjelenik pl. karkötőként, hajszalagként, a kendőcsat nyakék, hajdísz, fülbevaló vagy nyomtatott minta formájában. Ennek a trendnek az egyik előfutára és jelentős népszerűsítője Sofia Jannok svédországi számi előadóművész. Az alábbi képen karkötőként viseli a *gákti* ujjszegély díszítését, és nyakékként a kendőt összetűzésére használt csatot, azaz a *riskut*. Más esetekben az is megfigyelhető, hogy a hagyományos szabászati modellektől jelentősen eltérő ruhafazonokkal állnak elő a számi tervezők. A dizájn és a színhasználat mégis egyértelműen felismerhetővé teszi a ruha eredetét. A modern, korábban sosem hordott szabásminták ilyenkor azáltal „eticizálódnak”, hogy a tervező a hagyományos négy színvilággal, azaz továbbra is a kék és a piros dominanciájával alkot, és felismerhetően számi ornamentikát alkalmaz (ld. a jobb oldali képen).



Balra: Sofia Jannok énekesnő. Jobbra: Alice Bah Kuhnke svéd kulturális miniszter Sara Björne számi dizájnertől készített estélyiben (2014-ben).<sup>12</sup>

Mindezek mellett meglepő, hogy ez az új trend még alig fedezhető fel (például) Google-keresések révén. A számi viseletre adott találatok szinte kivétel nélkül a múzeumi tárlatokból is ismert, illetve a 20. század végi revitalizációs időszakot idéző színvilágot és szabásmintákat tükrözik. A virágmintás textilek, a narancs és rózsaszín alapruhák, valamint a ruhából transzformálódott ékszerdizájn azok számára láthatók, akik kifejezetten számi oldalakat is követnek, vagy megfordulnak a számik lakta északi településeken.

Joggal merül fel a kérdés, hogy az új trendek és új szimbólumok hogyan viszonyulnak a tradicionális számi *gákti* által képviselt, főként a 20. század

folyamán kiteljesedett kódrendszerhez, illetve a hagyományos viselet reneszánszának (is) köszönhetően megerősödött őslakos identitáshoz? Másként fogalmazva, hogyan illeszkedik az új divat a ma is erős revitalizációs folyamatokba? Ennek a háttérben számos dolog áll. Egyrészt, a turisztikai iparágazatok működésének következtében a számik úgy érzik, hogy a kék (fekete) és zöld alapszínű hagyományos viselet részben szuvenírré redukálódott az idegen kezekben, azaz a turistaipar kiüresedett termékévé vált. A nem számi kereskedők külföldön, olcsón állíttatják elő, semmibe véve a ruha szimbolikáját és tágabb kontextusát is.<sup>13</sup> A számi kultúra az, amely saját állam és saját földterületek hiányában is kizárólag a számik közös tulajdona lehet, nemzeti tulajdon értelemben. A számi kultúra monopolizációs törekvései (legalábbis bizonyos területeken) mindezek ellenére lazulóban vannak, ami egy újabb szemléletváltásként is értelmezhető. A helyzetet tovább árnyalja, hogy a korszerű és a hagyományos elképzelések jelenleg a globális trendekben is szerencsésen találkoznak. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a hagyományos egyben korszerű is lett, hiszen a fenntarthatóság és környezetvédelem jegyében az őslakos technikák és ideológiák felértékelődését és térhódítását tapasztalhatjuk.

A kulturális gyarmatosítás megélése a számi oldalon azonban csak az egyik probléma. A kortárs diskurzusokban egyre határozottabban fogalmazódik meg az archaizáló szemléletmóddal szembeni fellépés is. Az, ahogyan a kívülállók a számikat látják, sokszor nincs összhangban azzal, ahogyan azt a számik szeretnék, illetve azzal, hogy ők mit tekintenek autentikusnak magukkal kapcsolatban. „A külső, felszínes és homogenizáló regiszterben ugyanis az »igazi, hiteles« számi népviseletben jár. Egy átlagos, modern északi kisváros vagy falu nem vonz látogatókat, a lappföldi utazó a sarkvidék régi arcukat is látni kívánja, és ez természetes módon találkozik (pontosabban inkább már csak találkozott) a számik hagyományőrző törekvéseivel, a nemzetépítés legalapvetőbb tartalmi pilléréivel. Fenntartja ugyanakkor azokat az éles cezúrákat, amelyek a számikat a modern társadalom határvonalán kívülre helyezik.”<sup>14</sup> A szimbólumok használatát sokszor befolyásolják a szűk közösségen kívüli kondíciók. A 20. század évtizedeiben „a többségi társadalom egzotikum iránti vágyának”<sup>15</sup> kellett részben megfelelniük, és a tágabb kontextus jelenleg is alakítja ezt a fajta vizuális kommunikációt.<sup>16</sup>

Az archaizáló szemléletmóddal szembeni tiltakozás, sok más egyéb mellett a *Máhcán* 'hazatérés' című számi film egyik fontos üzenete. Suvi West és Anssi Kömi 2023-as dokumentumfilmje a *gákti* szempontjából két fontos témát is fókuszba helyez. Az egyik a tárgyak és történeteik elválaszthatatlan egysége, a másik pedig az, hogy a számik is a modern világ részei, és nem múzeumi vitrineket idéző emberek. A filmkritikák is több esetben kiemelik mindkét aspektust, miként a következő – egyébként a filmből is idéző – cikkrészlet, amelyben a szerző többek között a ruha mint kommunikációs eszköz révén reflektál mindkét témára. A filmben főként ruhák és ékszerek képezik a hazatérő tárgyak jelentős részét, amelyek hazatérésüknek köszönhetően történeteikkel is újraegyesülnek. A modern és „archaikus” ember oppozíciója is az öltözék metaforájában bontakozik ki számos dialógusban:

„*Kár, hogy a kurátorokat csak a [múzeumi T. I.] tételek érdekelték, a történetek nem – jegyzi meg egy férfi. Néhány történet örökre elveszett; mások még visszakerülhetnek, ha bizonyos tárgyak eredete azonosítható, és hazatérhetnek. Komoly feltáró munkát kell végezni. A csizmák keresztjei például arra utalnak,*

hogy kolta számik készítették, és az is megállapítható, hogy a rénszarvas, amelynek prémjéből készült, a szezon elején elpusztult. A medveszőrből készült sapka pedig azt a gondolatot közvetíti, hogy aki viselte, olyan erővel rendelkezett, mint egy medve. Az ehhez hasonló tudást a számik a súlyos elnyomás ellenére is továbbadták. A film végül azt is megmutatja, mit jelent az emberek számára, hogy műtárgyaikat restaurálják, és újra összekapcsolják a történeteikkel. Nem engedi, hogy a számikat pusztán traumatizált közösségként írják le, mivel azt is ábrázolja, ahogy melegséggel, humorral és örömmel nyerik vissza értékeiket. [...] A film szereplői megvitatják a »hitelességre« irányuló nyomást is. Egy idősebb számi férfi emlékszik arra, hogy egyes kutatók elvesztették érdeklődésüket iránta, miután rájöttek, hogy Bart Simpson pólót visel a hagyományos öltözéke alatt. Ez tükrözi azt az elképzelést, hogy a modernizáció nem képezi részét bizonyos közösségek jogainak, mert ők természeti népek, és annak is kell maradniuk.” (Jennie Kermode)<sup>17</sup>

Sokszor nem is egy adott közösség, hanem a kívülálló aggodalmait vagy éppen elvárását fejezi ki, hogy a hagyományokat meg kell óvni az idő és a tágabb környezet befolyásától, és változatlan(nak vélt) formában kell őrizni, fenntartani. Ez együtt jár azzal az értékítélettel is, hogy a változás rossz, mert valami óhatatlanul le hanyatlik. A számik, amellet, hogy erősen őrzik történeti hagyatékukat, részei a modern világnak, és el is várják, hogy így tekintsenek rájuk. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy szakítanának a korábbi kultúrával. Éppen ellenkezőleg, ha csak a ruhatervezők tevékenységét és nyilatkozatait vesszük figyelembe, akkor is nyilvánvaló, hogy mindegyikük esetében ott van a számi hagyományok továbbvitelének az igénye és ezt minden alkalommal kommunikálják is. A számi dizájnerek bemutatkozásában, a velük készült interjúkban állandó elem a régi idők gyakorlatát tovább vivő kézműves technika említése, valamint az utalások az öltözet számi társadalomban betöltött jelentőségére és gazdag szimbolikájára. A következő idézet Anna Stina Svakko svédországi számi divattervezővel készült interjúból származik:

„– *Mi inspirál?* – A hagyományos számi formák a textilekben, de a tél és a kék árnyalatai is. Minden tevékenységünk középpontjában annak az érzésnek kell lennie, hogy egy kultúrához tartozunk. Engem a duodji (hagyományos számi művészet és kézműves tárgyak) inspirál. Szeretnék egy kicsit több „wow”-t adni a világnak. – *Mit szeretnél kommunikálni az alkotásaiddal?* – A számi dizájn itt és most létezik. Részei vagyunk annak a kornak, amelyben élünk. De természetesen én is rá akarom nyomni a magam bélyegét. – *Mi az ars poeticád?* – Merjünk szembemenni azzal, amit elvárnak; vagyis az emberek előzetes elképzelésével arról, hogy mi a számi kultúra. Számomra az etnodivat piros, kék, zöld és gyakran sárga. De ez nem mindig ilyen egyszerű. Minden számi dizájn, legalábbis az enyém, az *árbdiettu*-ból ered, abból az öröklött tudásból, amelyet ösztönösen, a számi hagyományban nevelkedve sajátítunk el.”<sup>18</sup>

Néhány kivételes esetben a legújabb trendek természetes módon találkoznak össze a hagyományos szemléletmódokkal és azok fontosságát helyezik fókuszba. A környezetvédelemmel, fenntarthatósággal kapcsolatos kortárs és világméretű diskurzusban kitértetett helyet kap a slow design, felélénkült a kereslet a természetes alapanyagok, és az érdeklődés a kézműves technikák és a fenntartható gyártási folyamatok iránt, amelyekhez az őshonos vagy helyi,

vidéki kisközösségek praxisából merítenek ihletet. A hagyományos ebben az értelemben trendi lett, és egyben az élhető jövő záloga is.

#### ■ JEGYZETEK

1. A cím egyben utalás és hivatkozás Sz. Kristóf Ildikó 2007-ben megjelent tanulmányára. Sz. Kristóf Ildikó: *Kié a „hagyomány”, és miből áll? Az Indigenous Studies célkitűzései a jelenkori amerikai indián felsőoktatásban.* In: Wilhelm Gábor (szerk.): *Hagyomány és eredetiség. Tanulmányok.* Néprajzi Múzeum, Bp., 2007. 153–172.
2. Harald Eidheim: *When Ethnic Identity is a Social Stigma.* In: Barth, Fredrik (szerk.): *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference.* Universitetsforlaget, Bergen, 1969. 39–57; Harald Eidheim: *Aspects of the Lappish Minority Situation.* Universitetsforlaget, Oslo, 1971. Eriksen Thomas Hylland: *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai megközelítések.* Gondolat Kiadó, PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Bp. – Pécs. 2008.
3. Grundsten, Anna *The Return of the Sami. The Search For Identity and the World System Theory.* Lunds Universitet, Department of Social Anthropology, Lund. 2010.; Tamás Ildikó: *A sarki fény színei. Szimbólumok a számi nemzeti identitáskonstrukció folyamatában.* Ethno-Lore 2015. 32. 415-446.
4. Stepien, Adam *Egység és szakadás között. Pánszámi együttműködés az északi országokban és Oroszországban.* Pro Minoritate, 2009. 3. 74–95.; Hilder, Thomas R. *Sámi Musical Performance and the Politics of Indigeneity in Northern Europe.* Rowman – Littlefield, Lanham – Boulder – NewYork – London. 2015.
5. Sígga-Marja Magga: *The Process of creating Sámi handicraft Duodji – From national symbol to norm and resistance.* In: Mantila, Harri – Hivonen, Jari – Brunn, Sisko – Leinonen, Kaisa – Palviainen, Santeri (szerk.): *Congressus Duodecimus Internationalis Fenno-Ugristarum.* Book of Abstracts. University of Oulu, Oulu. 2015. 448–449.
6. Bjørklund: *Sápmi – nášuvdna rieggáda.* Tromssa Musea, Tromssa Universiteahta, Tromsø. 2000.
7. Veli-Pekka Lehtola: *The Sámi People. Traditions in Transition.* Kustannus-Puntsi Publisher, Inari. 2010.; Magga: i. m.
8. Klemetti Näkkäljärvi (szerk.): *Siidastallan. From Lapp Communities to Modern Sámi Life.* Sámi Siida Museum 41, Inari. 2015.
9. John Solbakk: *Traditional Knowledge and Copyright.* Sámikopiija, Karasjok. 2007. Web: <https://samitrademarks.com/om-sami-duodji/> (utolsó letöltés: 2024. 08. 30.)
10. <https://www.swedishlapland.com/stories/5-questions-to-5-sami-designers/> (utolsó letöltés: 2024. 08. 30.)
11. [https://www.reddit.com/r/sewing/comments/z6s8sf/s%C3%A1mi\\_g%C3%A1kti\\_traditional\\_dress\\_but\\_with\\_a\\_cute/?rdt=64405](https://www.reddit.com/r/sewing/comments/z6s8sf/s%C3%A1mi_g%C3%A1kti_traditional_dress_but_with_a_cute/?rdt=64405) (utolsó letöltés: 2024. 08. 30.)
12. <https://genius.com/artists/Sofia-jannok>. <https://www.alamy.com/sofia-jannok-performs-during-the-celebrations-of-crown-princess-victorias-birthday-at-borgholm-castle-in-borgholm-sweden-july-14-2021foto-jonas-ekstrmer-tt-code10030-image434955647.html>; <https://www.gabriellabarnat.com/stories/meet-the-sami-designer-sara-bjorne> (utolsó letöltés: 2024. 08. 30.)
13. Michael F. Brown: *Who Owns atíve Culture?* Harvard University Press, Cambridge, 2003.
14. Tamás: i. m. 439.
15. Nagy Zoltán: *Sámántánc a konferencián: A néprajztudomány teologizálódása Oroszországban.* Ethnographia. 2014. 125. 2. 241.
16. Stein Mahtisen: *Hegemonic Representations of Sámi Culture. From Narratives of Noble Savages to Discourses on Ecological Sámi.* In: Siikala, Anna Leena – Klein, Barbo – Mahtisen, Stein (szerk.): *Creating Diversities. Folklore, Religion and the Politics of Heritage.* Finnish Literature Society, Helsinki. 2004. 167–188.
17. Forrás: <https://www.eyeforfilm.co.uk/review/homecoming-2023-film-review-by-jennie-kermode> (utolsó letöltés: 2024. 08. 30.)
18. <https://www.swedishlapland.com/stories/5-questions-to-5-sami-designers/>